

; 26)875)*)6; 9033+.....Љубиша Васиљевић
Народни музеј Крушевац

**АРХЕОЛОШКА СВЕДОЧАНСТАВА
СА ПРОСТОРА КРУШЕВЦА
ИЗ ПЕРИОДА ПРЕ ВЛАДАВИНЕ КНЕЗА ЛАЗАРА**

Анстракт: Археолошка истраживања потврђују да је простор будућег Лазаревог града у Крушевцу био настањен током свих периода у праисторији, са могућим изузетком у епохи винчанске културе. Поједини налази сведоче о животу у античком и рановизантијском периоду. Не може се занемарити ни могућност постојања средњовековног насеља, које је егзистирало пре великог грађевинског подухвата спроведеног у другој половини XIV века

Кључне речи: Крушевац, Лазарев град, археолошка истраживања, неолит, метална доба, антика, рановизантијски период, средњи век.

Локалитет смештен готово у самом центру данашњег Крушевца, познат као Археолошки парк или Лазарев град, најпознатији је по остацима средњовековног утврђења и пратећих грађевинских објеката, од којих се већина везује за градитељску делатност кнеза Лазара, односно период са краја XIV века, када је овај простор представљао средиште Моравске Србије.

Археолошка истраживања, спроведена у више махова, почев од почетка седме деценије XX века, као и неколико случајних налаза, посведочила су о готово континуираном животу дугом више миленијума, од раног неолита до данашњих дана.

Систематска археолошка истраживања Лазаревог града спроведена су између 1961-1971. године. Повод за истраживања представљала је израда Урбанистичког плана изградње Крушевца, којим је обухваћено и уређење платоа Лазаревог града. Изузетно zgodну подударност представљала је чињеница да су ископавања могла да се сматрају као увод у обележавање прославе шестогодишњице од оснивања средњовековног Крушевца, према традиционално утврђеној 1371. години, као времену настанка града. Ископавања су изведена у сарадњи Археолошког института из Београда, Завода за заштиту споменика културе из Београда и Народног музеја Крушевац (Васиљевић 2007:125, нап 18, са старијом литературом).

После велике кампање, археолози су још неколико пута, у мањим размерама, истраживали Лазарев град. Тако је 1986/87. године ископан простор где се првобитно налазила зграда Старе Мензулане, 1995. године обављена су ревизиона ископавања Малог града и Донжон куле. Године 1998. испитано је место где се налазио стари Парохијски дом цркве Лазарице (Исто: 132-136). Током 2002. године изведена су заштитна ископавања дуж пројектоване трасе приступних стаза ка цркви Лазарици. Непосредно окружење зграде Музеја сондажно је истраживано 2010. и 2012. године (Исти 2012: 12).

Истраживања су показала да је плато био настањен још у периоду неолита. Континуитет насељавања ретко када је био прекинут, што потврђују налази из енеолита, бронзаног и гвозденог доба, као и сачувани трагови из римског и рановизантијског периода. Озбиљне индикације указују и на постојање средњовековног насеља, старијег од утврђења насталог приликом великог градитељског подухвата кнеза Лазара.

Праисторијски слојеви, констатовани на простору Лазаревог града, сведоче о континуитету насељавања из времена неолита, енеолита, бронзаног доба, старијег гвозденог доба и латена. На основу броја налаза, највеће праисторијско насеље на овом месту припадао је носиоцима старчевачке културе. Налази из винчанског периода су малобројни, али имају велики значај, будући да припадају самим почевцима ове културне групе. Релативно малобројна, али веома карактеристична керамика, потиче из епохе енеолита и указује на постојање мањих насеља, из више фаза културне групе Криводол – Салкуца – Бубањ и костолачке културне групе. Нешто бројнија керамика из бронзаног доба, документује живот на овој локацији у рано и средње бронзано доба, односно током трајања културе двох пехара, из протоватинског и ватинског периода. Још заступљенија је керамика брњичке културној групи. Бројни налази керамике, карактеристичне за гвоздено доба, I b-c у басену Велике Мораве, почевши од XI века пре нове ере, јављају се и у Лазаревом граду. Типична керамика Калакача хоризонта, затим она из фаза Ланиште I, Ланиште II-Басараби и из млађег гвозденог доба, указује на то, да је ово подручје, све до доласка Римљана, чинило етнокултурну целину са басеном Велике Мораве (Стојић и Чађеновић 2006: 101-121, са старијом литературом).

Налази келтске керамике из периода латена, односно млађег гвозденог доба, указују на постојање келтског насеља, које је могло бити и утврђено, па је онда, као опидум, искористило стратешке мо-

гућности које пружа плато.

Антички слој, у оквиру комплекса Лазаревог града, још није констатован. Појединачни налази указују на могућност његовог постојања. Тако је, током археолошких ископавања, пронађена метална фигурина млађег Римљанина одевеног у тогу. Висина фигурине износи 10,5 cm. Римљанин је представљен у контрапост ставу са испруженом десном руком којој недостаје шака. Могуће је да се у недостајућој шаки налазило копље или неки сличан предмет. На основу шупљине у очуваној шаци леве руке, претпоставља се да је у шаци представљена кеса са новцем или неки свитак. Иако је фигурина престављена у тоги, а не у оклопу, сматрамо да је реч о представи неког од римских царева са краја IV века.

Са простора Лазаревог града, и његовог ближег окружења, потичу налази римског новца. Током систематских археолошких истраживања пронађена су ковања римског новца као појединачни налази. Реч је о новчићима деификоване царице Фаустине Старије (ковница Рим, 141-161. година), Антонина Пија (ковница Рим, 161-180), царице Хереније Етрусциле (ковница Виминацијум, 249-251), Константина Великог (ковница Сисција, 307 -337), цезара Константина II (ковница Сисција, 317 -337), Констанција II (ковница Сисција, 337-361) и Валенса (ковница Сисција, 364-378). На око стотину метара удаљености од бедема тврђаве у правцу запада, пронађен је сребрни денар, ковање Нерве (96-98) (Рашковић 2001, 13).

Од значаја је и да наведемо опис налаза из 1953. године. Приликом грађевинских радова у близини североисточног угла утврђења, откривено је „пет кандила за жижак од печене земље“ (Исто, 12-13). Готово је извесно да је реч о римским светиљкама-жишцима. На жалост, светиљке су изгубљене пре него што су забележени подаци о њима. Благо изненађујуће делује податак да је реч је о једином забележеном открићу римских жижака у крушевачком крају.

Постоје трагови живота који потичу и из рановизантијског периода на овом локалитету. Приликом археолошких истраживања на простору где се налазила Стара мензулана,¹ поштанска станица из турског периода, у непосредној близини североисточног угла утврђења, указала су на могућност постојања архитектуре из VI века. Пронађене су рановизантијске опеке и новац цара Анастасија I (491-518). Анастасијев фолис откривен је „у слоју паљевине који одговара

¹ Зграда Старе мензулане премешштена је на нову локацију, око две стотине метара западно. Објекат је данас у саставу Народног музеја Крушевац, док се у једном његовом делу налази пошта.

кући брвнари“. Забележен је закључак да „новац заједно са опекама највероватније припада некој грађевини која се налази ту у непосредној близини“ (Вукадин 1988, 288).

Случајни археолошки налази, из непосредне околине Лазаревог града, указују на могућност постојања рановизантијског утврђења чију су посаду чиниле готске јединице. На око две стотине метара удаљености, у правцу севера, пронађена је копча са споном у облику латиничног слова S. Копча се оквирно може датовати у V век и повезати са присуством Источних Гота. Постоје индиције да се, на овом месту, налазила некропола са касноантичком и рановизантијском фазом сахрањивања. (Рашковић 2002, 45).

Још један налаз сведочи у прилог овом мишљењу, мада није познато прецизно место његовог открића. То је златна појасна копча са масивним трном, данас чувану у Народном музеју у Београду. Откупљена је почетком XX века у Крушевцу. Како наводи З. Вински: „Naknadno se utvrdilo da kopča potječe iz uništenog groba u Kruševcu“ (Vinski 1973, 173).

У сваком случају, основана је претпоставка да је на простору будућег Лазаревог града постојало утврђење из рановизантијског периода, коме је можда претходило и насеље из епохе касне антике. Такође, велика је могућност да су део посаде у фортификацији из VI века чинила војна јединица састављена од Гота. Може се очекивати да у будућности буду откривенији и убедљивији трагови овог утврђења, као и некрополе која му је припадала.

Постоје и остаци грађевине, нешто удаљене од места налаза из рановизантијског периода, али која би могла бити повезана са њима. Реч је о налазу мање грађевине са бродовима, на источној страни локалитета, откривене током ископавања 1961–1962. године. Грађевина је оријентисана у правцу запад-исток и њен источни зид је откривен у полукружном облику, па се намеће закључак да је реч о апсиди црквеног објекта. Из нама непознатих разлога, приликом конзерваторских радова, зид је добио данашњи четвороугаони облик (Ковачевић 1980: 24, нап. 16).

Наведени подаци довољни су за размишљање да на овом месту имамо црквени објекат који је могао припадати рановизантијској фортификацији или средњовековном насељу (утврђеном или не, то за сада не можемо поуздано тврдити) које је на овом месту непосредно претходило утврђењу које је подигао кнез Лазар.

У прилог претпоставци о средњовековном насељу које је непосредно претходило изградњи Лазаревог града иде и откриће надгробне плоче, пронађене приликом конзерваторских радова на

првобитном зиду звоника цркве Лазарице. На плочи се помињу два имена, Вукота и Медош, који би могли бити најстарији Крушевљани којима знамо име. Плоча је оштећена управо на месту где је урезана година подизања, али постоје мишљења да је она могла бити 1300., што би значило, пошто вероватно није донета из веће даљине, да је крајем XIII и почетком XIV века постојало насеље са некрополом на овом месту (Исто: 26-27, нап. 19, сл. 8).

Поново се осврћемо на могућу црквену грађевину, око које је могла бити формирана и некропола. Будући да је овај објекат, у време подизања цркве Лазарице, могао бити у рушевинама, камен са њега и околне надгробне плоче могле су бити искоришћене као грађевински материјал за нову сакралну грађевину. Полако се склапа мозаик о могућем насељу са зиданим грађевинама, црквом и некрополом, а можда и са мањим одбрамбеним бедемима.

На овом месту треба скренути пажњу и на мишљење С. Мишића и Н. Ђокића, засновано на начину изградње и компарацијама са примерима на западу Европе, да је мали град крушевачког утврђења, заједно са околним подручјем укључујући и могући црквени објекат, настао знатно пре владавине кнеза Лазара, можда већ око 1200. године (Мишић, Ђокић 2011: 142).

Поменућемо да су у литератури, без навођења појединости, забележени и налази византијског бронзаног новца, ковање цара Манојла I (1143-1180) и гроздолике наушнице, временски одређене у XII век (Ристић 1989: 6).

Градитељска делатност кнеза Лазара, без обзира на недоумице везане за њен обим и степен изведених радова, неизбрисиво је оставила траг, како на овом локалитету, тако и у духовној баштини српског народа. Своја мишљења о настанку, изгледу и хронологији изградње фортификације износили су А. Дероко (Дероко 1950: 122-123), А. Јуришић и Ч. Јордовић (Јуришић, Јордовић 1970: 291-295), М. Ковачевић (Ковачевић 1967: 130-145; 1980: 13-29), В. Ристић (Ристић 1989), Н. Миладиновић (Миладиновић 2006), Ђ. Јанковић (Јанковић 2014: 133-161)... Било би погрешно изоставити и визију архитекте Ј. Вујичића, оличену у макети Лазаревог града, смештеној у сталној поставци Народног музеја Крушевац, где је представљена најновија идеја о архитектури Лазаревог града са краја XIV века.

Преглед наведених виђења сведочи да, и поред дугогодишњих археолошких истраживања и стручних анализа налаза, још увек постоје недоумице и размимоилажења у мишљењима везаним за архитектуру утврђења које је у једном тренутку позног средњег века представљало средиште српске државе. Будућа истраживања, ко-

мбинована са стручно-научним интерпретацијама, пружиће нова знања о прошлости Лазаревог града у наведеној епохи, као и временима Деспотовине, османске, угарске и аустријске управе, али и вишемиленијумској прошлости локалитета која се одвијала пре почетка велике грађевинске делатности за време владавине кнеза Лазара.

ЛИТЕРАТУРА:

Васиљевић Љ. (2007): Рад археолошког одељења Народног музеја Крушевац (1951-2001. године), *Крушевачки зборник* 12, Народни музеј Крушевац, Крушевац, 121-142.

Васиљевић Љ. (2012), Лазарев град – Крушевац, у: *Археологија у сликама*, ур. Љ. Васиљевић, Народни музеј Крушевац, Крушевац, 12.

Vinski, Z. (1964): *Okov Teodorikova vremena sa ostrva Saraја na Dunavu, Zbornik Narodnog muzeја (Beograd) IV, Narodni muzej u Beogradu, Beograd, 157-178.*

Вукадин, О. (1988): Археолошка истраживања Мензулане у археолошком парку у Крушевцу, *Рашка баштина* 3, Завод за заштиту споменика културе у Краљеву, Краљево, 288-289.

Дероко, А. (1950): *Средњевековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Просвета, Београд.

Јанковић, Ђ (2014): Козник, замак кнеза Лазара – нека запажања, *Гласник Српског археолошког друштва* 30, Српско археолошко друштво, Београд, 133-161.

Јордовић, Ч. и Јуришић, А. (1970): Резултати археолошких испитивачких радова у Крушевцу, *Саопштења IX*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 289 – 320.

Ковачевић, М. (1967): Средњевековна тврђава Крушевац, *Старинар XVII: Археолошки институт, Београд*, 130 – 145.

Ковачевић, М. (1980): Профана архитектура средњевековног Крушевца, у: *Археолошка истраживања Крушевца и Моравске Србије*, ур. Ђ. Бошковић, Археолошки институт и Народни музеј Крушевац, Београд, 12 – 68.

Миладиновић, Н. (2006): *Средњевековни Крушевац, профана архитектура Лазаревог града*, Народни музеј Крушевац и Замак културе Културни центар Врњачке Бање, Врњачка Бања.

ФОТОГРАФИЈЕ:

Слика 1. Неолитска посуда, старчевачка култура (фото: Петар Ђеранић).

Слика 2. Керамички пехар, бронзано доба, ватинска културна група (фото: Петар Ђеранић).

Слика 3. Келтски пехар, млађе гводено доба – латен (фото: Петар Ђеранић).

Слика 4. Статуета римског цара (фото: Петар Ђеранић).

Слика 5. Вишебродна грађевина (фото: Љубиша Васиљевић).

Слика 6. Надгробна плоча нађена у звонику цркве Лазарице, поглед са југоистока (према: М. Ковачевић 1980: 27, сл. 8).

ЛИТЕРАТУРА

Мишић, С. и Ђокић, Н. (2011): Капија Поморавља у историјској и војно стратегијској географији, у: *Капија Поморавља*, ур. Д. Милошевић, Скупштина општине Варварин и Историјски архив Крушевац, Варварин, 109-152.

Рашковић, Д. (2000): Антички археолошки локалитети на подручју Генералног плана Крушевца 2021. године, *Крушевачки зборник 5/6*, Народни музеј Крушевац, Крушевац, 9–24.

Рашковић, Д. (2002): Рановизантијски археолошки локалитети и комуникације у ширем крушевачком окружју, *Трећа југословенска конференција византолога*, ур. Љ. Максимовић, Н. Радошевић и Е. Радуловић, Византолошки институт и Народни музеј Крушевац, Београд-Крушева, 29 – 71.

Ристић, В. (1989): *Лазарица и Крушевачки град*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд.

Стојић, М. и Чађеновић Г. (2006) *Крушевац – културна стратиграфија праисторијских локалитета у зони става Западне Мораве и Лужне Мораве*, Археолошка грађа Србије II, Археолошки институт Београд и Народни музеј Крушевац, Београд – Крушевац.

Ljubisa Vasiljevic

SUMMARY

ARCHEOLOGICAL FINDINGS FROM THE SPACE AROUND KRUSEVAC
FROM THE PERIOD BEFORE THE RULE OF KNEZ LAZAR

Archaeological excavations of the Lazarev city site, carried out in many ways, starting from the seventeenth decade of the 20th century, testify to the almost continuous life in this place for many more millennia, from prehistory to the present day. The prehistoric layers speak of the continuity of settling from the time of Neolithic, Eneolithic, Bronze Age, Early Iron Age and Laten. Findings of Roman coins and bronze figurines represent the testimony of the ancient past of Krusevac. Something more convincing remains come from the early Byzantine period. There are also established indications that in this place there was a medieval settlement, possible and established, which preceded the great construction project carried out during the reign of Prince Lazar.